

بسم الله الرحمن الرحيم

نقش قرآن در شکل‌گیری شخصیت انسانی

ژیلا آیرملوی^۱

چکیده

قرآن کریم به‌عنوان مهم‌ترین منبع هدایت و تربیت در اسلام، نقشی بی‌بدیل در شکل‌گیری شخصیت انسان ایفا نمود. این کتاب آسمانی با ارائه اصول اخلاقی، ارزش‌های معنوی و راهکارهای عملی، زمینه‌ساز رشد و تعالی فردی و اجتماعی گردید. تحقیق حاضر به روش توصیفی، با هدف بررسی نقش قرآن در شکل‌گیری شخصیت انسان و تأثیر آن بر ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی انجام شده است. نتایج این پژوهش نشان داد: قرآن کریم، با تأکید بر مفاهیم بنیادینی مانند تزکیه نفس، تقویت ایمان، دوری از گناه و مسئولیت‌پذیری، همانند یک نظام جامع تربیتی عمل کرده و توانسته است شخصیت انسان را در مسیر کمال و تعالی هدایت کند. این مفاهیم نه تنها در بعد فردی، بلکه در تعاملات اجتماعی و روابط انسانی نیز تأثیرگذار بوده و به ایجاد جامعه‌ای متعادل و عدالت‌محور کمک کرده است.

واژگان کلیدی: قرآن، شخصیت، انسان.

^۱. ژيلا، آيرملو، طلبه سطح دوم حوزه علميه زينب کبری سلام‌الله‌عليها اروميه.

مقدمه

قرآن کریم، به عنوان آخرین کتاب آسمانی و منبع الهی اسلام، نظام تربیتی جامعی محسوب می‌شود که اصول و ارزش‌های لازم برای شکل‌گیری شخصیت انسانی در ابعاد فردی، اجتماعی و معنوی را فراهم کرده است. این کتاب مقدس با تأکید بر مفاهیمی چون عدالت، صبر، شجاعت، رحمت، توسعه‌ی خودآگاهی و تعادل میان زندگی دنیوی و اخروی، الگویی متعال برای دستیابی به کمال فردی و تحول جامعه ارائه می‌دهد. شخصیت انسان، به عنوان مجموعه‌ای از ویژگی‌های روانی، اخلاقی و رفتاری، تحت تأثیر عوامل متعددی قرار می‌گیرد؛ اما قرآن با ارائه‌ی الگوهای الهی مانند پیامبران و اولیای خدا، نقش تعیین‌کننده‌ای در جهت‌دهی به این ویژگی‌ها دارد. این الگوها نه تنها به انسان می‌آموزند چگونه در برابر چالش‌های زندگی مقاومت کند، بلکه راهنمایی می‌کنند تا در تعامل با نیازهای مادی و معنوی، هماهنگی و تعادل لازم را حفظ کند.

در گذشته، تربیت انسان عمدتاً بر اساس آموزه‌های دینی و ارزش‌های سنتی صورت می‌گرفت. خانواده‌ها، به عنوان نخستین نهاد تربیتی، با تکیه بر آیات قرآنی، اصول اخلاقی و ارزش‌های دینی را به نسل‌های بعدی منتقل می‌کردند. این روش تربیتی، شخصیت‌هایی را شکل می‌داد که در برابر بحران‌ها و فشارهای زندگی، استحکام و ثبات لازم را داشتند. اما در دنیای امروز، تحولات سریع فناوری، نفوذ فضای مجازی، چالش‌های فرهنگی ناشی از جهانی‌شدن و گسترش فردگرایی، نقش قرآن در شکل‌گیری شخصیت انسان را با تهدیدهای جدی مواجه کرده است. کاهش توجه به آموزه‌های دینی، ضعف در انتقال ارزش‌های معنوی و بحران هویت در جوامع مدرن، نشانه‌هایی از این تهدیدها هستند. در چنین شرایطی، با تضعیف بنیان‌های اخلاقی و معنوی، نیاز به الهام از آموزه‌های قرآنی برای بازسازی ارزش‌ها احساس می‌شود. توجه به شکل‌گیری شخصیت انسانی در این شرایط دارای اهمیت برجسته‌ای است، زیرا فقدان یک شخصیت متعادل و اخلاق‌مدار، نه تنها فرد را در معرض بحران‌های داخلی قرار می‌دهد، بلکه پایه‌های جامعه را نیز تضعیف می‌کند. فراموشی این ارزش‌ها در زندگی فردی و اجتماعی، به تضعیف تعادل درونی، بروز بحران‌های اخلاقی و شکل‌گیری الگوهای رفتاری ناسازنده منجر شده است. این شرایط نیازمند بازشناسی مجدد نقش قرآن در تقویت بنیان‌های اخلاقی و معنوی است، به گونه‌ای که بتواند به انسان کمک کند تا در دنیایی پیچیده و پرچالش، ارزش‌های انسانی و معنوی خود را حفظ کند.

این مقاله با رویکردی توصیفی، نقش قرآن در شکل‌گیری شخصیت انسانی را در عصر حاضر بررسی کرده و در تلاش است: از آموزه‌های قرآنی، راهکارهایی برای مقابله با چالش‌های فرهنگی و اجتماعی امروز استخراج کند. از این رو سوال مقابل پیش می‌آید، چگونه می‌توان از آموزه‌های قرآنی برای شکل‌دهی به شخصیت سالم و متعادل در جوامع معاصر استفاده کرد؟ این تحقیق با بررسی مفاهیم

قرآنی و راهکارهای عملی، سعی دارد نشان دهد چگونه این کتاب آسمانی می‌تواند به ابزاری کارآمد برای دگرگونی مثبت در جهان امروز تبدیل شود.

پیرامون نقش قرآن در شکل‌گیری شخصیت انسان، آثار متعددی نوشته شده است. از جمله:

- پایان‌نامه «بررسی تطبیقی شخصیت در قرآن و روان‌شناسی» نوشته حمید حسن‌زاده (۱۳۸۸):

این پژوهش به مقایسه شخصیت از دیدگاه قرآن و روان‌شناسی می‌پردازد. نویسنده با بررسی رشد جسمانی، شناختی، اجتماعی و اخلاقی، تیپ‌های شخصیتی قرآنی (مومن، منافق، کافر) را با الگوهای روان‌شناسی مقایسه کرده و نقاط اشتراک و افتراق این دو دیدگاه را تحلیل می‌کند. وی معتقد است قرآن با تاکید بر ارزش‌ها، معیارهای سلامت روان را فراتر از «است و نیست» قرار می‌دهد.

- کتاب «تربیت در قرآن» نوشته عباس‌علی رستمی نسب (۱۳۹۴):

این کتاب به‌عنوان مقدمه‌ای برای آشنایی با قرآن و بررسی فعالیت‌های تربیتی آن تدوین شده است. نویسنده با تمرکز بر سه محور اصلی تعلیم و تربیت (معلم، محتوا و شاگرد)، به بررسی روش‌های تربیتی قرآنی پرداخته و از تفسیر مطالب خودداری کرده است. این اثر برای دانشجویان دکتری تعلیم و تربیت اسلامی مفید است.

- کتاب «شخصیت از نظر قرآن» نوشته حسن بهروزی فر (۱۳۸۸):

این کتاب با استناد به قرآن، شخصیت انسان را از سه بعد نفس مطمئنه، لوامه و اماره تحلیل می‌کند. نویسنده معتقد است که انسان با پاک‌سازی نفس خود به رشد و تکامل می‌رسد و در غیر این صورت به سقوط دچار می‌شود. این اثر از منظر روان‌شناختی و دینی به بررسی ابعاد شخصیت انسان و درمان بیماری‌های روانی با استفاده از آموزه‌های قرآنی می‌پردازد.

- مقاله «تعلیم و تربیت از نگاه قرآن کریم» نوشته مهدیه نجاری زرنقی (۱۳۹۹):

این مقاله به اهمیت تعلیم و تربیت در قرآن اشاره کرده و آن را از اهداف اصلی پیامبران علیهم‌السلام می‌داند. نویسنده با استناد به آیات قرآن، روش‌های مناسب تربیتی را استخراج کرده و تاکید می‌کند که تربیت بر تعلیم تقدم دارد. هدف نهایی این فرآیند، رسیدن به مقام انسانیت است.

- مقاله «رابطه تعلیم و تربیت از منظر قرآن» نوشته حسین هاشمی (۱۴۰۰):

این پژوهش به بررسی نسبت تعلیم و تربیت در قرآن پرداخته و تفاوت‌ها و اشتراکات این دو مفهوم را تحلیل می‌کند. نویسنده معتقد است که تعلیم و تربیت در قرآن، در برخی موارد جدا و در برخی دیگر همراه هم هستند.

- مقاله «روش‌های اصلاحی در تربیت اخلاقی قرآن کریم» نوشته مصطفی احمدی فر (۱۳۹۶):

این مقاله به بررسی روش‌های تربیت اخلاقی در قرآن پرداخته و چهار روش تذکر، انذار، تنبیه و تغافل را به‌عنوان روش‌های اصلاحی معرفی می‌کند. نویسنده تاکید می‌کند که موفقیت در تربیت اخلاقی به انتخاب و اجرای صحیح این روش‌ها بستگی دارد.

- مقاله «تربیت اخلاقی به مثابه هدف متعالی گزاره‌های اخلاقی قرآن» نوشته علیرضا آل بویه (۱۴۰۲):

نویسنده با تحلیل آیات اخلاقی قرآن، به این نتیجه می‌رسد که هدف اصلی قرآن تربیت اخلاقی و تقویت دانسته‌های اخلاقی پیشین انسان است، نه صرفاً معرفت‌بخشی. تا با ارائه شواهدی مانند وفای به عهد و شکر منعم، این دیدگاه را تایید کند.

اما در این مقاله، نقش قرآن در شکل‌گیری شخصیت انسان به‌طور دقیق و جامع مورد بررسی قرار گرفته است. نوآوری این تحقیق در ارائه راهکارهای عملی برای تقویت نقش قرآن در تربیت انسان و مقابله با چالش‌های عصر حاضر است. این مقاله با استفاده از روش توصیفی، به بررسی آیات قرآن و روایات مرتبط پرداخته و راهکارهایی را برای استفاده از آموزه‌های قرآنی در زندگی روزمره ارائه داده است.

مفهوم شناسی

در این قسمت به بررسی آن قبیل از مفاهیم و اصلاحاتی می‌پردازیم که در متن به چشم می‌خورد و نیازمند توضیحات بیشتری است، از جمله:

تعریف لغوی و اصطلاحی شخصیت

در لغت‌نامه دهخدا، «شخصیت» این گونه تعریف شده است: «شخصیت، مأخوذ از شرافت، رفعت و بزرگواری، مرتبه و درجه است.»^۱

در فرهنگ عمید: «شخصیت» ذات هر شخص، خلق و خوی مخصوص هر کس، مجموعه خصائص یک فرد است که او را از دیگران متمایز می‌سازد.»^۲

اما در اصطلاح: دانشمندان تعاریف گوناگونی از شخصیت ارائه کرده‌اند که به‌عنوان نمونه، به دو تعریف اشاره می‌کنیم:

«شخصیت، تکامل یافتن صفات مشخص در خلق شخص، همگام با تکامل ساختار بدن، رفتار، توجهات، توانمندی او، امکانات و کلیه جهات و مواردی است که به‌عنوان جنبه تکامل و کمال شناخته شده است.»^۳

^۱ . دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، ج ۳۰، ص ۲۷۹.

^۲ . عمید، حسن، فرهنگ عمید، ج ۲، ص ۱۵۴۳.

^۳ . عبدالمهدی و دیگران، یادگاری، فرهنگ روان‌شناسی، ص ۱۴۷.

۱- تاثیر قرآن بر اخلاق

قرآن کریم به عنوان کلام خداوند، نه تنها یک منبع الهی برای هدایت دینی است، بلکه نقش عمیقی در شکوفایی معنوی و اخلاقی انسان‌ها ایفا می‌کند. این کتاب آسمانی با تأکید بر اصولی همچون توحید، عدالت و اخلاق، چارچوبی جامع برای تعالی فردی و اجتماعی ارائه می‌دهد.^۱

۱-۱- تزکیه نفس و هدایت به سوی خداوند

تزکیه نفس و انجام بهترین اعمال در قبال خداوند، به معنای تحقق مقاصد الهی در زندگی انسان است. این موضوع، انسان را به مسئولیت‌پذیری در برابر اعمال خود فرا می‌خواند. خداوند در سوره‌های مختلف قرآن کریم، به‌ویژه در آیه ۸ سوره شمس، به اهمیت تزکیه نفس و رشد معنوی انسان اشاره کرده است: «فَاللَّهُمَّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذِكْرًا تَقْوَاهَا وَتُغْفِرْ لِي ذُنُوبِيَ». این آیه نشان می‌دهد که خداوند، علاوه بر ایجاد موجودات، به انسان دانش راه‌های شر و خیر را آموخته است و او را قادر به تشخیص درست از غلط کرده است. با این حال، انتخاب بین این دو راه به عهده خود انسان گذاشته شده است.^۲ این موضوع نشان می‌دهد که هدایت به سوی خداوند و تزکیه نفس، پیش‌نیازهای اصلی برای رسیدن به کمال انسانی هستند. انسان در طول زندگی خود با چالش‌های فراوانی روبرو است که او را به سمت شر یا خیر سوق می‌دهد. بنابراین، مسئولیت انتخاب صحیح و عمل براساس مقادیر اخلاقی و معنوی، به عنوان یکی از وظایف اساسی انسان تعریف شده است. این مسئولیت نه تنها او را به یک موجود مستقل تبدیل می‌کند، بلکه زمینه‌ساز رشد معنوی و اخلاقی او نیز می‌شود. در تفسیر این آیه، علامه طباطبایی می‌گوید که الهام خداوند به نفس انسان، به معنای آگاه‌سازی او از راه‌های حق و باطل است، نه تعیین یا اجبار به یکی از این راه‌ها.^۳ این آگاهی، انسان را به جستجوی راه‌های تزکیه و تقویت نفس واقعی دعوت می‌کند، تا او را به سوی کمالات اخلاقی و معنوی سوق دهد. در این راستا، نقش تربیت اخلاقی و معنوی در زندگی انسان حائز اهمیت است، زیرا بدون آگاهی و تربیت مناسب، انسان نمی‌تواند به بهترین نحو از این هدایت استفاده کند.

۱-۲- تقویت ایمان

ایمان باوری است قلبی که با اعمال جوارح، تقویت و تثبیت می‌شود و می‌توان گفت سرآغاز حرکت انسان از مبدأ به سوی خداوند، ایمان است که انسان را موجودی الهی و آسمانی می‌گرداند. به این

^۱ . طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۳۵.

^۲ . آیه ۸ سوره ی شمس/ مترجم: احمد، خاتمی، پیام یاس نبوی در شرح خطبه‌ی فاطمی سلام‌الله‌علیه، ص ۱۶.

^۳ . محمدحسین، طباطبایی، ۱۳۷۵، جلد ۱۸، صفحه ۲۱۳.

زمینه‌ساز رشد و تعالی روح انسان است، از دیگر آموزه‌های قرآنی در زمینه صبر به شمار می‌رود. به این ترتیب، قرآن با تقویت ایمان، امید، توکل و ارائه الگوهای صبر، نقش بسیار مؤثری در پرورش و تقویت روحیه صبر در انسان دارد و او را به سوی آرامش، پایداری و موفقیت هدایت می‌کند. محسن، قرائتی، تفسیر، ص ۱۲۰.

۲-۳- تعادل در رفتار و کاهش پرخاشگری

قرآن کریم نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری تعادل رفتاری و کاهش پرخاشگری انسان ایفا می‌کند. در بسیاری از آیات، خداوند انسان‌ها را به کنترل خشم و فرو نشاندن عصبانیت دعوت کرده و مضرات بروز خشم نابجا را گوشزد می‌کند. به عنوان نمونه، در سوره آل عمران آیه ۱۳۴ آمده است: «وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»؛ یعنی کسانی که خشم خود را فرو می‌برند و از خطاهای مردم می‌گذرند، خداوند آنان را دوست دارد.

این آیه به وضوح نشان می‌دهد که کنترل خشم و گذشت از دیگران از صفات پسندیده و مورد رضایت الهی است که به تعادل رفتاری انسان کمک می‌کند. سوره آل عمران، آیه ۱۳۴، بی‌نا، سابلیمیران، کنترل خشم در اسلام، بی‌تا.

یکی از راهکارهای قرآنی برای کنترل خشم، یاد خداوند و پناه بردن به او است. در سوره رعد آیه ۲۸ آمده است: «أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ»؛ یعنی تنها با یاد خدا دل‌ها آرامش می‌یابد. این آرامش درونی، عاملی مهم برای جلوگیری از واکنش‌های پرخاشگرانه و عصبانیت‌های نابجا است. همچنین ذکر «أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ» به عنوان پناه بردن به خداوند از وسوسه‌های شیطان که آتش خشم را در دل انسان شعله‌ور می‌کند، توصیه شده است. سوره اعراف، آیه ۲۰۱/ مترجم: بی‌نا، نمناک، بهترین روش کنترل خشم در قرآن و احادیث، بی‌تا.

۳-۳- افزایش مسئولیت‌پذیری و همدردی

قرآن کریم نقش بسیار مهمی در افزایش مسئولیت‌پذیری و همدردی انسان‌ها ایفا می‌کند و این دو ویژگی را از ارکان اساسی تربیت اخلاقی و اجتماعی معرفی می‌نماید. از منظر قرآن، انسان موجودی مختار، آگاه و مسئول است که در برابر نعمات و امکاناتی که در اختیار دارد، مسئولیت‌های گسترده‌ای بر دوش او نهاده شده است؛ به گونه‌ای که خداوند در آیات متعددی تأکید می‌کند هر فرد باید پاسخگوی اعمال و رفتار خود باشد و بار گناه یا مسئولیت دیگری را بر دوش نمی‌کشد. این مسئولیت‌پذیری شامل ابعاد فردی، اجتماعی، خانوادگی و حتی محیط زیستی می‌شود و قرآن انسان را موظف می‌داند که در قبال دیده‌ها، شنیده‌ها، گفتار و کردار خود و همچنین نسبت به اطرافیان و جامعه، پاسخگو باشد. جواد، بهشتی، کانون مدارس اسلامی، مسئولیت در قرآن، ۱۳۸۸.

قرآن با بیان این اصل که «كُلُّكُمْ مَسْئُولٌ» (همه مسئول هستید) انسان را به پذیرش مسئولیت در قبال خود و دیگران فرا می‌خواند و این مسئولیت‌پذیری را نشانه آگاهی، تعهد و رشد معنوی می‌داند. همچنین قرآن از انسان می‌خواهد که در برابر نعمت‌ها و امکاناتی که دارد، شکرگزار باشد و از آن‌ها به نحو شایسته بهره‌برداری کند، چرا که در روز قیامت درباره این نعمت‌ها از او سؤال خواهد شد. این آموزه‌ها به شکل‌گیری احساس مسئولیت نسبت به خود، خانواده، جامعه و حتی موجودات دیگر کمک می‌کند و از بی‌تفاوتی و سهل‌انگاری جلوگیری می‌نماید. در کنار مسئولیت‌پذیری، قرآن کریم همدردی و گذشت نسبت به دیگران را نیز به عنوان ویژگی‌های برجسته انسانی مطرح می‌کند. آیات متعددی انسان‌ها را به مهربانی، عفو و مدارا با دیگران ترغیب می‌کند و از پرخاشگری و سخت‌گیری پرهیز می‌دهد. به عنوان نمونه، در سوره آل عمران آیه ۱۳۴ آمده است: «وَالْكَافِرِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ»؛ یعنی کسانی که خشم خود را فرو می‌برند و از خطاهای مردم می‌گذرند، خداوند آنان را دوست دارد.

قرائتی، محسن، مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، مسئولیت‌پذیری انسان، ۱۴۰۰.

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر با عنوان «نقش قرآن در شکل‌گیری شخصیت انسانی» به روش توصیفی، به بررسی تأثیر قرآن بر ابعاد مختلف زندگی فردی و اجتماعی پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که قرآن کریم با ارائه الگوهای جامع برای رشد معنوی، اخلاقی، فکری و حتی جسمانی، نقش بی‌بدیلی در شکل‌گیری و تقویت شخصیت انسان ایفا می‌کند.

در بخش تقویت ایمان، مشاهده شد که ایمان به خدای یگانه، انسان را از عادات جاهلی و خرافات رها می‌سازد و به سوی زندگی همراه با آرامش و امنیت روانی هدایت می‌کند. در حوزه تعالی اخلاق، تأکید قرآن بر اخلاق نیکو و تزکیه نفس، نقش محوری در رشد روحی و اجتماعی انسان دارد. همچنین، قرآن با دعوت به تفکر و تعقل، انسان را به سوی استدلال منطقی و خردورزی سوق می‌دهد، تا او را به فردی عاقل و اندیشمند تبدیل کند.

در بخش تأثیر قرآن بر اجتماع، یافته‌ها نشان می‌دهد که قرآن کریم با تقویت روحیه صبر، تعادل در رفتار و کاهش پرخاشگری، و افزایش مسئولیت‌پذیری و همدردی، نقش مهمی در شکل‌گیری جامعه‌ای پایدار، متعادل و اخلاق‌مدار ایفا می‌کند. صبر که در آیات متعدد قرآن به عنوان کلید موفقیت و استقامت در برابر مشکلات معرفی شده است: تا به انسان آرامش و پایداری بخشد و او را در مواجهه

با دشواری‌ها مقاوم سازد. همچنین، آموزه‌های قرآنی درباره کنترل خشم و فرو نشاندن عصبانیت، به کاهش رفتارهای پرخاشگرانه و حفظ تعادل رفتاری کمک می‌کند. یاد خدا و پناه بردن به او نیز آرامش درونی را تقویت می‌نماید.

در عصر حاضر، با وجود چالش‌های فرهنگی و اجتماعی فراوان، بازگشت به آموزه‌های قرآنی و بهره‌گیری از آن به‌عنوان منبع اصلی تربیت، می‌تواند به شکل‌گیری شخصیتی متعادل، مقاوم و متعالی کمک کند. از این‌رو، تقویت نقش خانواده و نهادهای تربیتی در انتقال این آموزه‌ها، همراه با به‌کارگیری روش‌های تربیتی قرآنی مانند تذکر و انداز، امری ضروری به نظر می‌رسد. در نهایت، قرآن کریم با ارائه راهکارهای عملی و مبتنی بر حکمت، به تربیت انسانی کمک می‌کند، تا به مقام انسانیت و کمال دست یابد.

فهرست منابع

قرآن

نهج البلاغه

کتب فارسی

- ۱- آقاجانی قناد، علی، بنیادها و آسیب‌های عزاداری امام حسین علیه السلام، قم: مرکز پژوهش‌های صدا و سیما، جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۲.
- ۲- بیستونی، محمد، راز خوشبختی از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه، قم: بیان جوان، ۱۳۸۵.
- ۳- پوریزدی، رحمت، تاثیر تغذیه بر اخلاق، قم: انتشارات قدس، ۱۴۰۰.
- ۴- ابن کثیر، عیاض بن ثابت بن عبد الله، تفسیر ابن کثیر، بیروت: دارالفکر، ۱۳۶۹.
- ۵- حرّ العاملی، شیخ، وسائل شیعہ، جلد ۱۲، باب ۱۸، حدیث ۱، ۱۳۷۳.
- ۶- حسینی کوهساری، اسحاق، مبانی تفسیر عرفانی: بررسی و نقد، انتشارات زائر استان مقدس حضرت معصومه علیها السلام، ۱۳۸۹.

- ۷- خاتمی، احمد، پیام یاس نبوی در شرح خطبه‌ی فاطمی سلام الله علیها، تهران: معاونت فرهنگی و اجتماعی سازمان اوقاف و امور خیریه، ۱۳۹۲.
- ۸- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۳۷.
- ۹- راد، علی، انسان در تراز قرآن (جستاری در انسان شناسی قرآنی)، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحديث، ۱۳۹۳.
- ۱۰- رازی، فخرالدین محمد بن عمر، مفاتیح الغیب (تفسیر فخر رازی)، بیروت: دار الهادی، ۱۹۸۱.
- ۱۱- رضائیا، حمید رضا، فکر عقلی در کتاب و سنت، قم: مرکز بین‌المللی ترجمه و نشر جامعه المصطفی صل‌الله‌علیه‌وآل‌و سلم، ۱۳۹۳.
- ۱۲- رضایی‌اصفهانی، محمدعلی، کنگره ی بین المللی قرآن و علوم انسانی (شخصیت‌های میان رشته‌ای قرآن و علوم انسانی)، جامعه المصطفی صل‌الله‌علیه‌وآل‌و سلم، ۱۳۹۶.
- ۱۳- رضوی، شریف، نهج البلاغه، جلد ۲، ۱۹۸۵.
- ۱۴- طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۳۵، مؤسسه انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ۱۳۷۵.
- ۱۵- _____، المیزان فی تفسیر القرآن، بیروت: دار الاحیاء التراث العربی، ۱۳۷۵.
- ۱۶- طباطبایی، سید محمد حسین، تفسیر المیزان، تهران: دارالکتاب الإسلامی، ۱۳۷۶.
- ۱۷- _____، تفسیر نمونه، قم: دفتر نشر اسلامی، ۱۳۷۳.
- ۱۸- عمید، حسن، فرهنگ عمید، چاپ یازدهم، تهران، امیرکبیر، ۱۳۷۶.
- ۱۹- قرائتی، محسن، دانستیهای تبلیغ، بصائر، ۱۳۸۴.
- ۲۰- مکارم شیرازی، ناصر به همراه جمعی از نویسندگان حوزه علمیه قم، تفسیر نمونه (الأمثل فی تفسیر کتاب الله المنزل)، جلد ۲۷، دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۰.
- ۲۱- نجاتی، محمدعثمان، حدیث و روانشناسی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های استان رضوی قدس، ۱۳۸۸.
- ۲۲- نیک‌اقبال، مصطفی، تفسیر معنوی قرآن کریم، نسیم جانان، ۱۴۰۰.
- ۲۳- هاشم، بحرانی، هاشم، ترجمه تفسیر روایی البرهان، ج ۴، نهاد کتابخانه عمومی کشور، ۱۳۸۹.
- ۲۴- یادگاری، عبدالمهدی و عاقل فاخر، فرهنگ روان‌شناسی، روان‌پزشکی، انگلیسی و فارسی، چاپ دوم، تهران، ۱۳۷۶.
- ۲۵- یزدی‌مطلق، محمود، اندیشه‌های کلامی شیخ طوسی، مشهد: دانشگاه علوم اسلامی رضوی، ۱۳۷۸.

کتاب عربی

۲۶- الثعلبی، ابو الحسن علی بن حرب، الكشف و الابان عن تلکيف القرآن (تفسير الثعلبی). بیروت: دار الکتب العلمی.

سایت ها و سایر مقالات

- ۲۷- بهشتی، جواد، کانون مدارس اسلامی، مسئولیت در قرآن، ۱۳۸۸.
- ۲۸- بی نا، سابلیمیران، کنترل خشم در اسلام، بی تا.
- ۲۹- بی نا، نمناک، بهترین روش کنترل خشم در قرآن و احادیث، بی تا.